

Középkori és modern zsidó irodalom

BBN-HEB11-313 , BBN-BIB-691.07, BBV-101.50, BMVD-101.77

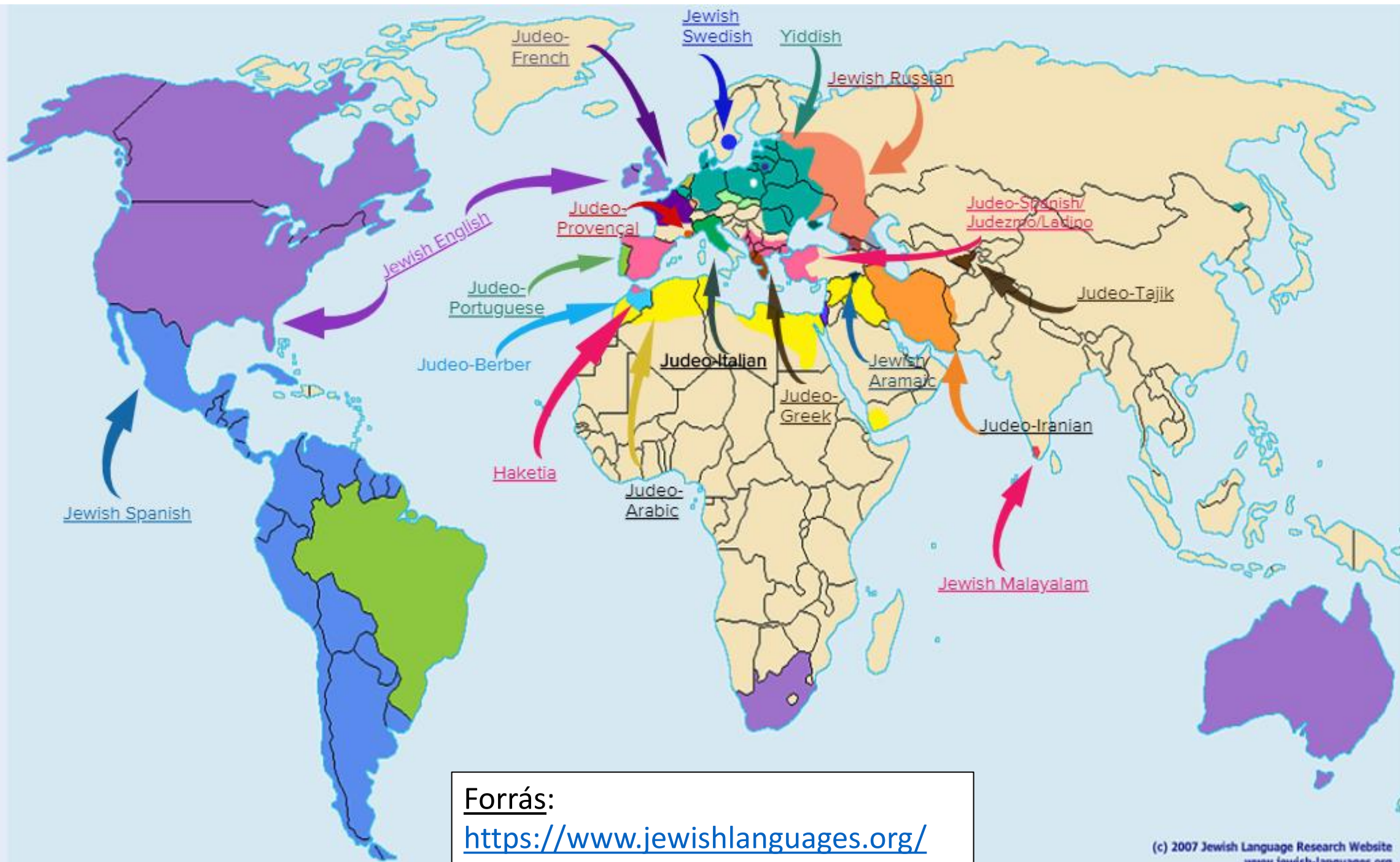
Panelóra, koordinálja: *Biró Tamás*

2023. november 6.:

Zsidó nyelvek és szociolingvisztika. Népi irodalom, folklór zsidó nyelveken. Jiddis nyelv és irodalom.

Nyelvészet – *videó feltöltve!*

A zsidó nyelvek (judeo-nyelvek)

Forrás:
<https://www.jewishlanguages.org/>

Judeo-nyelvek: mitől judeo-nyelv?

- Zsidók által **beszélt** nyelv?

Sok nyelv, amit zsidók beszélnek, nem különbözik a környezet nyelvétől!

- Héber betűkkel **írt** nyelv?

A nyelv nem függ attól, milyen betűkkel írják le!

(Pl. Maimonides irodalmi arab nyelven, héber betűkkel ír: ez már judeo-arab?)

- Zsidók által használt, jellegzetes – mások nyelvétől eltérő – **nyelvváltozat**

gyakran hangtani, alaktani, mondattani jellegzetességekkel

- zsidók mint társadalmi csoport → szociolektus
- zsidók mint vallási csoport → “religiolektus”
- zsidók mint etnikai csoport → “etnolektus”

*Leglátványosabb:
héber eredetű
(+arámi + más
judeo-nyelvek)
szókincs*

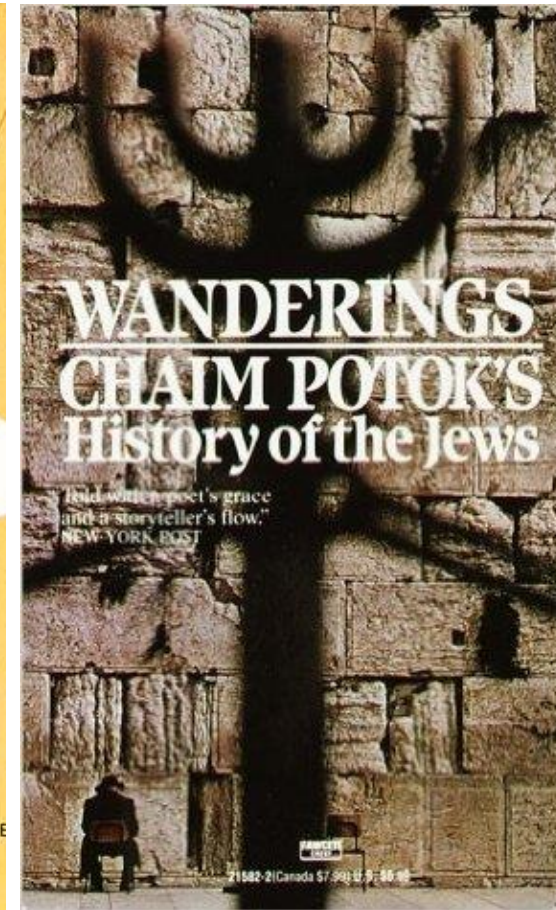
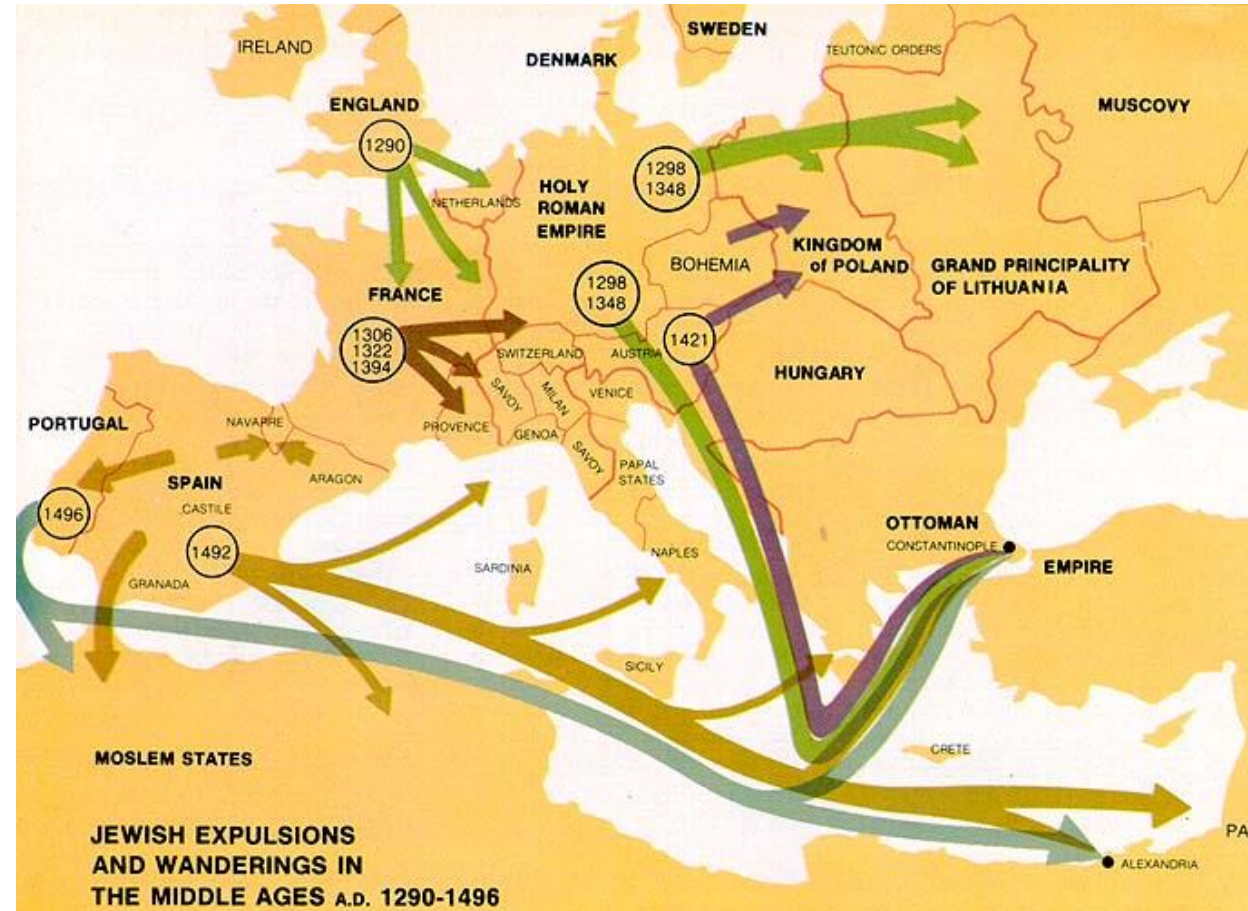
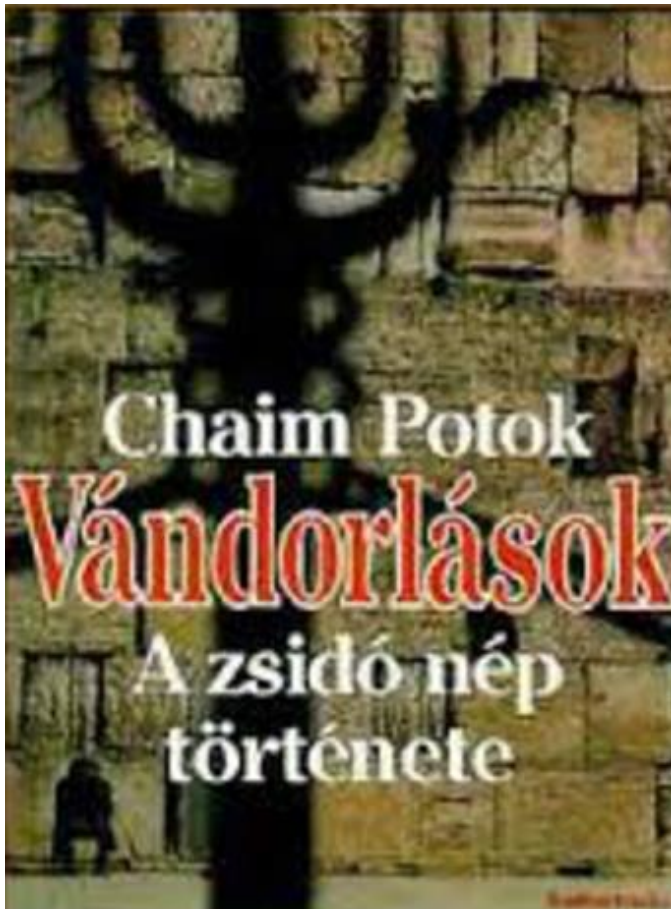
Az ún. zsidó nyelvek nyelvi jellegzetességei

Regiszter: önmagában kevés ahhoz, hogy külön nyelvről vagy nyelvváltozatról beszéljünk?

- Szókincs:

- Héber eredetű **regiszter** (szakszókincs) a zsidó vallás és kultúra fogalmaihoz.
- Héber-arámi eredetű szavak és kifejezések más téren is.
Pl. jiddis *levone* 'hold', *kholem* 'álom'.
- Más zsidó nyelvekből. Pl. ófrancia > jiddis *bentshn* 'áldást mond'. Pl. jiddis > Yinglish.
- Kisebb-nagyobb fonológiai, morfológiai, szintaktikai eltérések a – standard-irodalmi, ill. a beszélt-dialektális – nem-zsidó változathoz képest.
- Ortográfia: leggyakrabban héber betűkkel írják.
- *Displaced dialectalism*: X hely dialektális jellemzői Y hely zsidó közösségének a nyelvét jellemzik, mert múltban migráció X-ből Y-ba (pl. judeo-arab, judeo-olasz).

Diaszpóralét → a zsidó nép története mint vándorlások története

http://moly.hu/system/covers/big/covers_384011.jpg?1456600918
<https://www.lds.org/bc/content/shared/content/images/gospel-library/magazine/ensignlp.nfo:o:354e.jpg>
http://ecx.images-amazon.com/images/I/512GY3DQE3L_SX283_BO1,204,203,200_.jpg

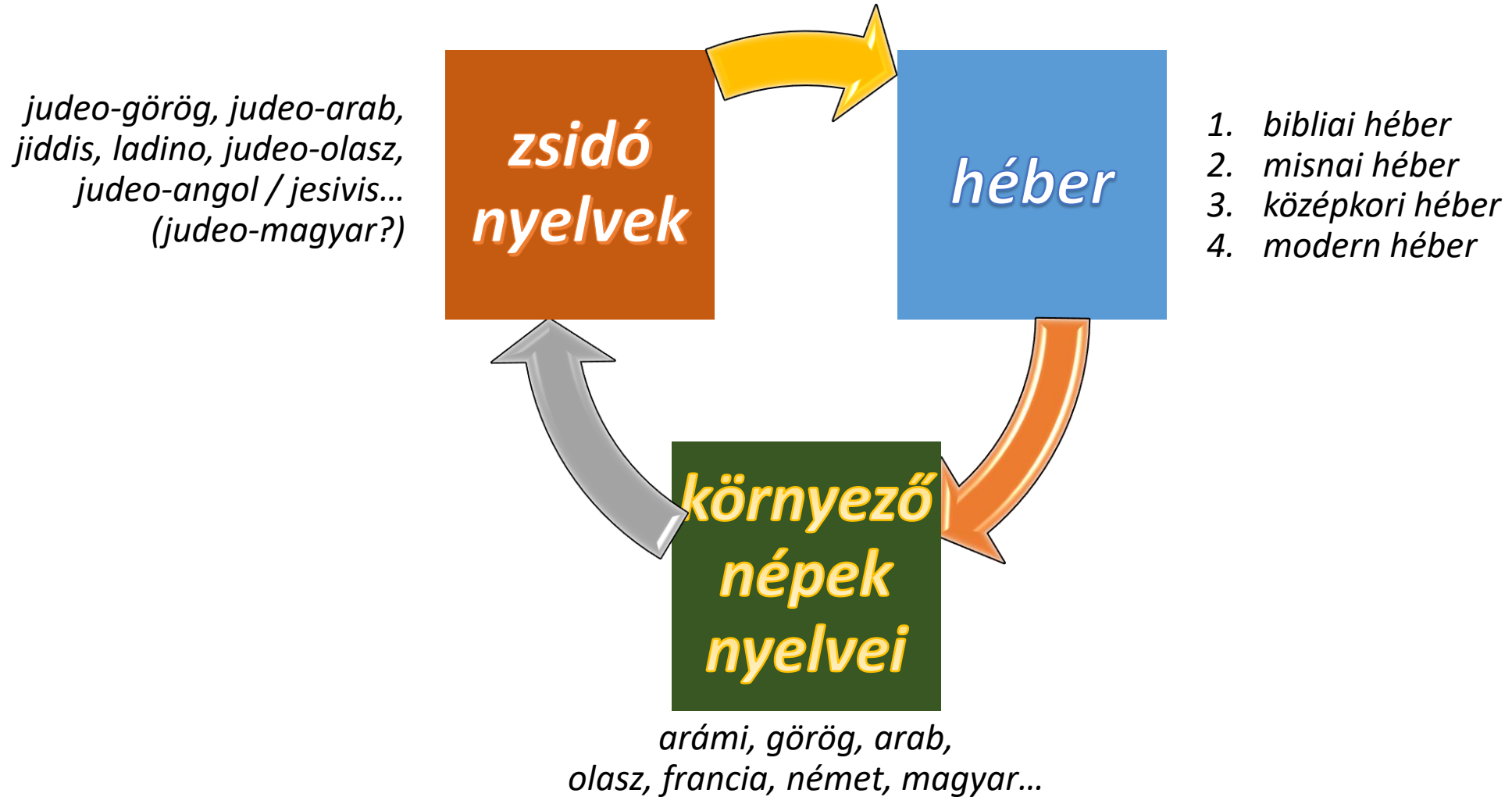
Többsnyelvűség, kódkeverés, kódváltás

“The Istanbul of my childhood was so multilingual that not to become a linguist would have been impossible for anyone with an ear for language and an interest in figuring out puzzles posed by all those languages and dialects. In my own case, it was German, French, Russian and Yiddish that I was exposed to at home, in addition to the Greek of my nanny and of many neighbors. My cousins had an Armenian nanny. Many acquaintances spoke Ladino at home. It was wonderful to be taken along to my mother’s shopping expeditions, because, depending on the merchant, she would speak a different language: Turkish, Greek, Ladino—and with some, even Russian. It was fun to listen to the two rather different-sounding Yiddish dialects of my grandmothers, one of whom lived with us and the other used to come for a day-long visit once a week. They didn’t like each other very much and so they used to sit and have very polite but very poisonous conversations for hours.”

(A *Linguist List* éves fundraising akciója “Featured Linguist” sorozatából, 2016. Kiemelések tőlem [B.T].
<http://blog.linguistlist.org/fund-drive/featured-linguist-jaklin-kornfilt/>)

A zsidóság nyelvei

A zsidóság nyelvei

*judeo-görög, judeo-arab,
jiddis, ladino, judeo-olasz,
judeo-angol / jesivis...
(judeo-magyar?)*

**zsidó
nyelvek**

héber

1. *bibliai héber*
2. *misnai héber*
3. *középkori héber*
4. *modern héber*

*Vajon a zsidók
mennyire
azonosultak a
külvilággal?*

**környező
népek
nyelvei**

*arámi, görög, arab,
olasz, francia, német, magyar...*

*Vajon a zsidók
mennyire
azonosultak saját
múltjukkal?*

Hogyan jönnek létre a zsidó nyelvek?

1. hipotézis: nem volt akkulturáció

1. Zsidó populáció érkezése
2. A környezet nyelvének **tökéletlen** elsajátítása
3. Ezért az alapnyelv vegyítése **hozott** elemekkel
4. Társadalmi szegregáció, különálló identitás: jelentős

2. hipotézis: volt akkulturáció

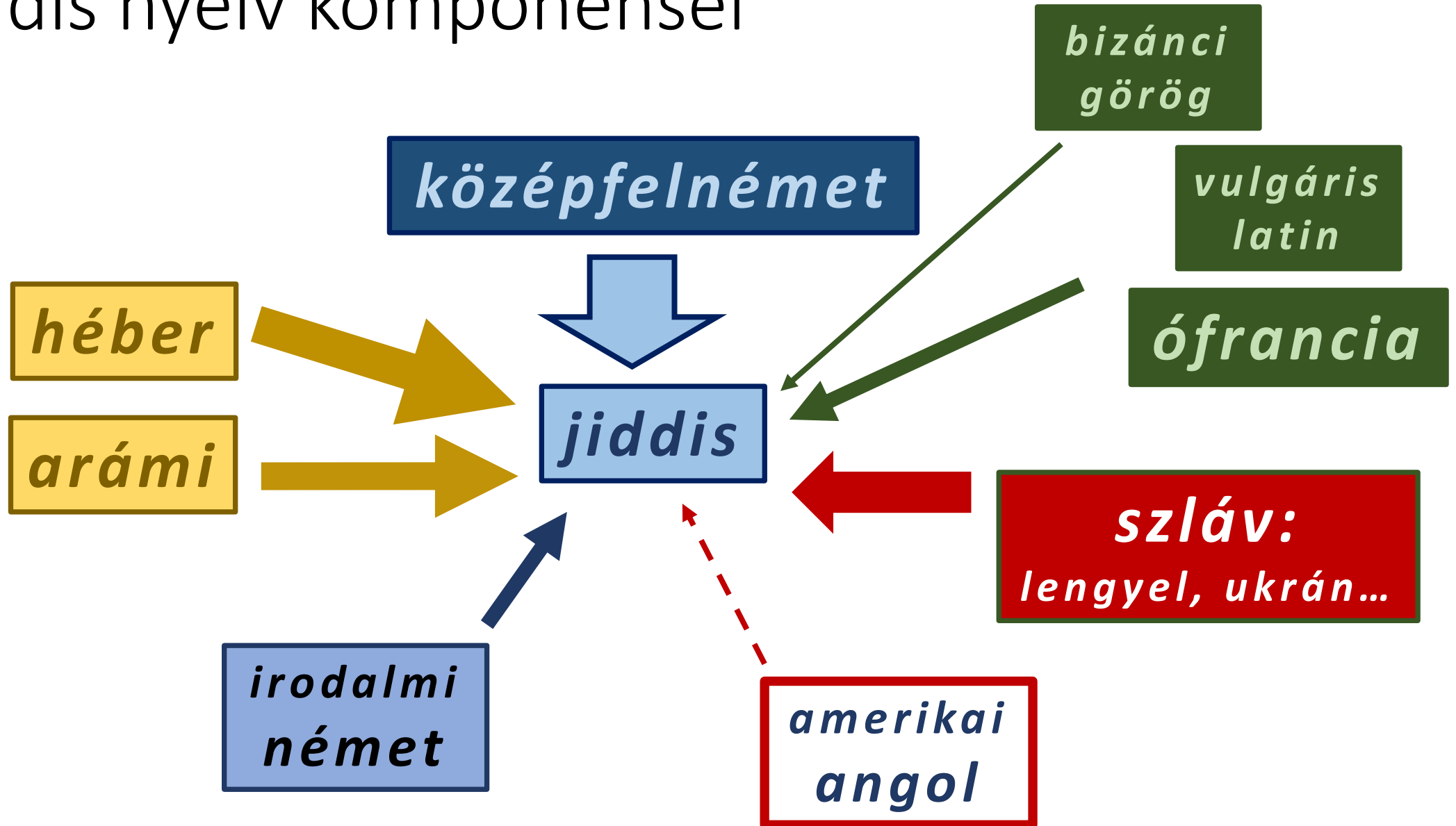
1. Zsidó populáció érkezése
2. A környezet nyelvének **tökéletes** elsajátítása
3. Később további elemek vegyítése az alapnyelvbe
4. Társadalmi szegregáció, különálló identitás: kisebb

Hogyan jön létre egy új zsidó nyelv? – három fázis

(Biró Tamás modellje)

- 0. fázis:
  - A zsidók letelepülnek egy új országban, és elsajátítják a helyi nyelvet 1-2 generáció alatt.
- 1. fázis: (pl. jinglis, judeo-újlatin nyelvek) **(szociolektus szóban)**
  - A továbbiakban kialakul a *beszélt nyelvben* egy zsidó szociolektus. Leírásra ritkán kerül.
- 2. fázis: judeo-arab és judeo-perzsa **(önálló írott norma)**
  - A héber betűket használó zsidók kialakítják saját *írott nyelvi* normáikat, amely a beszélt nyelven alapul, és eltér a környezet (funkc. diglossziával jellemzett) írásbeli normáitól.
- 3. fázis: keleti jiddis és ladino **(„poszt-ko-territoriális” nyelvek)**
  - Elszakadás a forrásnyelvtől, így a szociolektus önállóan fejlődő, különálló nyelvvé válik.

A jiddis nyelv komponensei

Szól a kakas már...

1. Szól a kakas már,
majd megvirrad már,
Zöld erdőben, sík mezőben
sétál egy madár.

2. Micsoda madár,
hej, de micsoda madár?
Zöld a lába, kék a szárnya,
engem oda vár.

4. De mikor lesz az már,
hej, de mikor lesz az már?
Jibóne hamikdos, ír Cijajn tömálé
(Ha felépül a Szentély, Sion városa benépesül),
akkor lesz az már!

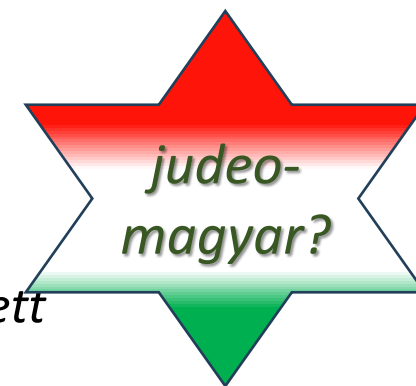
Hagyományos szöveg és dallam
(Nagykállói változat)

Am E7 Am E7 Am Du F7 E7
Szó - la ka - kas már, Majd meg - vir - rad már. Zöld er - dő - ben, sík me - ző - ben sé - tál egy ma - dár.
5 Am E7 Am E7 Am Du F7 E7
Mi - cso - da ma - dár, mi - cso - da ma - dár? Zöld a lá - ba, kék a szár - nya, en - gem o - da vár.
9 Am E7 Am E7 Am Du F7 E7
Várj ma - dár várj. Te csak min - dig várj! Ha az Is - ten né - ked ren - del, ti - ed le - szek már.
13 Am E7 Am Am E7 Am Du
Mi - kor lesz az már, mi - kor lesz az már? Jibó - ne ha - nák - dos ír - Ci - jajn tö - má - lé,
16 F7 Am E7 Am E7 Am
ak - kor lesz az már! És mért nincs az már, de mért nincs az már
19 Du F7
Umip - né cha - to - é - nu go - lu - nu méar - cé - nu, a - zért nincs az már!

3. Várj, madár, várj,
te csak mindig várj,
Ha az Isten néked rendel,
tiéd leszek már.

5. És miért nincs az már,
de miért nincs az már?
Umipné chatoénu golinu méarcénu
(Bűneink miatt száműztek országunkból),
azért nincs az már.

A magyar-zsidó irodalom kezdetei

Szól a kakas már

Hagyományos szöveg és dallam
(Nagykállói változat)

Am E7 Am E7 Am Dm F7 E7
Szól a ka-kas már. Majd meg-vir-rad már. Zöld er-dő-ben, sük me-ző-ben sé-tál egy ma-dár.
5 Am E7 Am E7 Am Dm F7 E7
Mi-cso-da ma-dár, mi-cso-da ma-dár? Zöld a lá-ba, kék a szár-nya. en-gem o-da vár.
9 Am E7 Am E7 Am Dm F7 E7
Várj ma-dár várj. Te csak min-dig várj! Ha az Is-ten né-ked ren-delt, ti-ed le-szek már.
13 Am E7 Am Am E7 Am Dm
Mi-kor lesz az már, mi-kor lesz az már? Jibó-ne ha-nik-dos ir-Ci-fajni tő-má-lé,
16 F7 3 E7 Am E7 Am E7 Am
ak-kor lesz az már! És mért nincs az már, de mért nincs az már
19 3 3 Dm 3 F7 3
Umip-né cha-to-é-nu go-š-su méár-cé-nu, a-zért nincs az már!

Mikor lesz az már? Mikor lesz az már?
Se-jibbone ha-mikdos, ir Cion tamale,
akkor lesz az már! (18. sz. vége)

Rosenzweig Salamon:

Egy magyar izraelitának bús dala megvetett szerelméről (1848)

Bús dalt zengek! Szívrepesztőt!
Mert búsítja lelkemet,
Hogy forró szerelmem tárgya
Viszont engem nem szeret.

Hogy nem szeret az, a kiért
Élni, halni dicsőség;
Nem szeret, bár édes anyám,
S érte szívem lánggal ég.

Anyám! Anyám! Drága **hazám!**
Mért nem szánod fiadat?
Félreismerni mi késztet?
Mi gúnyolni jajimat?

Tán azt tartod, hogy nem lehet
Haza iránt vonzalmam?
Téged anyaként szeretni,
Hogy nincs arról fogalmam?
[...]

*Milyen nyelven?
Van-e kódváltás?
Ki a szerelem tárgya?
Hova vágyakozik?*

Azonos jelentés, mégis más

macesz

haver

madrich

davenolás

pászka

barát

ifjúsági vezető

ima

Ki és miért használja az egyiket vagy a másikat?

Folklór és irodalom
judeo-nyelveken

(Népi) irodalom egyéb (judeo-)nyelveken

- Judeo-nyelvek: jiddis, ladino (judeo-spanyol), judeo-arab, judeo-perzsa, judeo-olasz, judeo-görög, judeo-berber, karaim stb. stb.
- Mitől judeo-nyelv egy judeo-nyelv?
  - Héber betűkkel írják? (Legtöbbször. Ha írják egyáltalán.)
  - Héber-arámi eredetű szavak vannak benne?
  - Hangtani, alaktani, mondattani jellegzetességek!
Szociolektus: egy társadalmi csoport nyelvváltozata.
- „Magas irodalom” vs. folklór?
  - Például haszid legendák,
  - purimspil-ek (népszínművek),
  - judeo-spanyol és jiddis népdalok,
  - pesti zsidó viccek,
  - stb. stb. stb.

Hol a határ „magas irodalom” és folklór közt?

- A szerző ismert volta?
Sok mű szerzője ismeretlen!
- „Teológiailag korrekt” vallásfelfogás?
- Mi más?

Széles spektrum, amely a „magas” irodalom és a folklór közt helyezkedik el.

Judeo-arab

- Arab fennhatóság alatt élő legtöbb zsidó közösség nyelve:
  - 7. sz.: arab hódítás → a Közel-Kelet elarabosodása a következő évszázadok során.
  - Észak-Afrika, Palesztina, Szíria, Irak (Irán nem!), Jemen...
  - Írásban irodalmi norma ↔ beszélt nyelvi „dialektusok” + szocio-/religiolektusok.
- Judeo-arab nyelvű „magas” irodalom:
  - Szaadja gaon, Maimonides, Júda ha-Levi és sokan mások
  - műveik egy részét arabul írják (a filozófia, a tudomány és a nép nyelve)
  - héber betűkkel (legtöbbször).
  - A muszlim-arab irodalmi nyelv kötöttségei kevésbé kötik őket.
    - Népnyelvi elemek is megjelen(het)nek ezen művek judeo-arab nyelvezetében.
- Judeo-arab nyelveken keletkezett népi és populáris irodalom.

Judeo-spanyol (ladino)

- A spanyolországi zsidók nyelve:
  - 1492. kiűzetés Spanyolországból
  - Észak-Afrika, Balkán (pl. Bulgária, Szaloniki)...
  - A kiűzetés után a spanyoltól külön fejlődött (arab, török... behatás) → Önálló nyelvvé vált, akárcsak a jiddis.
- Judeo-spanyol (ladino, dzsudezmo) irodalom: jelentős részben szekuláris!
  - Folklór: népdalok, népmesék stb.
  - Költészet, irodalom stb.:
Romancero: középkori spanyol gyökerekre visszamenő, zenével kísért balladák.
- Ladino (szűk értelemben) = egy hebraizáló, szó szerinti bibliafordítási műfaj nyelve.

Jiddis

(Komoróczy Szonja diái alapján)

A jiddis nyelv

- 11-13. század
- Sum-városok (ס"ו"ש) / Regensburg-környéke
- fúzió: héber-arámi (ש"ו"ש), német, ó-francia/ó-olasz
- Mittelhochdeutsch
- keresztesháborúk, pestisjárvány -> K-i vándorlás
- szláv elem
- két fő dialektus: nyugati és keleti jiddis (*fun* vs. *fin*)
- Chmielnitzky -> Ny-i vándorlás

Keleti jiddis

Kertész Imre, Sorstalanság

Tőle hallottam azt is, hogy "finneknek" mondjuk őket. De csakugyan, ha kérded tőlük, honnan valósiak, azt felelik - ha ugyan méltónak találnak rá egyáltalában -, hogy "*fin* Minkács" például, amin Munkácsot értik; vagy: "*fin* Sadarada", s ez meg például - ki kell találni: - Sátoraljaújhely. (...) Mindenütt ott láthatóak, munkánál, menetnél vagy appelnél a sorban, amint ütemesen előre-hátra himbálózva mormolják magukban kifogyhatatlanul, mint valami soha le nem törleszthető adósságot: az imádságukat. (...) Egymás közt, a lettekkel, a zsidók nyelvét használják, de tudnak még németül, tótul, s ki tudná, hogyan még mindenhogy: csak magyarul nem - hacsak nem üzletről van szó, persze. Egy ízben - sehogy se tudtam elkerülni - úgy hozta a szerencse, hogy a kommandójukba csöppentem. - *Redsz di jiddis?* - hangzott első kérdésük. Mikor mondtam nekik, sajna bíz' nem: végeztek velem, leszerepeltem, úgy néztek, mintha levegő, vagy még inkább semmi se volnék. Próbáltam szólni, észrevétni magam - mindhiába. - *Di biszt nist ká jid, d'biszt á ségec* - rázták fejüket.

Isaac Bashevis Singer (1902–1991)

"A Svéd Akadémia komoly megtiszteltetése nem csak nekem szól: az elismerés a jiddis nyelvnek is szól. Annak a nyelvnek, amelyik száműzetésben létezik, amelynek nincs saját országa, nem támogatja egyetlen kormány sem, amelynek nincsenek sem fegyverei és töltényei, sem pedig hadserege vagy háborús stratégiája, hogy megvédje önmagát. Annak a nyelvnek, amelyet a nem-zsidók és a felvilágosodott zsidók egyaránt megvetnek."

A jiddis szociolingvisztikája

- Pidgin, kreol, nyelv, dialektus

- Max Weinreich

אַ שפּראַך איז אַ דיאַלעקט מיט אַן אַרמיי און אַ פֿלאַט

- Külső többnyelvűség

- Belső többnyelvűség

- Diglosszia

Többsnyelvűség

Hugo Gryn (1930-1996)

"A családdal főképp magyarul beszéltünk. De ha az unokatestvérek jöttek látogatóba, jiddisül. Aztán amikor a *Fräulein* a közelben volt, akkor németül. Ha a szomszédok átjöttek, illendőségből csehül beszéltünk. De ruténul te csak alig tudtál, ruténul csak én beszéltem jól a családból, mert én Beregkisfaludról származom."

Nyelv = kód. Többnyelvűség, kódkeverés, kódváltás.

CHANUKA CANDLES
KOSHER

MAOS ZUR · צור · נוֹעוּן צוֹר

mf

1. Ma - os zur j' - sheu - a - ti Ich ma - eh Tcha - bit - ach,

45 BOUGIES CHANUKA
MEHORA
ISRAEL

We are closed!

For appointment and
Pickup
Please call 718-438-9342

מיר זענען אפן!

די אריינגאנג איז פון די
זייטיגע טיר

Többsnyelvűség, kódkeverés, kódváltás

A kind a goldene
(jiddis népdal).

Közli:
Gordon Eleanor
Mlotek és
Joseph Mlotek
(eds.),
*Pearls of Yiddish
Song* (New York:
Workmen's
Circle, 1988).

[84.1.Mlo.1./a]

A KIND A GOLDBENE א קינד א גולדענע

A Golden Child

Humorous song about the struggles a Jewish child in Warsaw must speak. Words by the poet Abraham Haskin (1875-1952). Originally titled "A Kind of Frank un Fray" in Warsaw in the 1910s; in some collections the song is titled "Yam dray-ayrakhn N" (Three years old-four languages). The song was sung by composer Joseph Mlotek in Warsaw in the 1930s.
Words and melody were published by K. Poznyak in 1973 in Tel Aviv. There the governor is English-speaking. A similar melody is used in S. Kaczerginski's 1970 collection of ghetto songs for the song "Tsay nigadein" (Two languages) by Leah Szmikl.

A kind iz dos a goldene,
Un shpilt zikh frank un fray,
Un vos far a day-ges hut es dan,
Az yorn hot ee dray?

A goore mit di shprakhn nor,
Shprakhn on a onit,
Yam hot dos kind nor dray,
Un shprakhn hot es fir.

Di mama iz a rusiete,
A Iblishe gemeynt,
Dan redt zi mit im rusian nor,
Azoy iz zi gemeynt.

Di nyanya iz a polishe,
Vi ken zis anderah zayn?
Muz dos kind zikh matern,
Oyl boytrah hallelukh zayn.

Di hobe iz a yidishe,
Un redt mit im chargin,
Dan muz dos kind in nekhplakern
Vi ken es anderah ton?

Der tate iz a tsolent,
Un hot fun Achad Haam,
Muz dos kind boayren im
Un angn im Shalom!

א קינד איז דאס א גולדענע,
און שפילט זיך פראנק און פראי,
און וואס פאר א דאג-געס הוט עס דאן,
אז יארן האט עס דריי?

א גוורע מיט די שפראכן נאר,
שפראכן און א עניט,
יאמ האט דאס קינד נאר דריי,
און שפראכן האט עס פיר.

די מאמע איז א רוסיער,
א איבלישע געמיינטע,
דאן רעדט זי מיט אים רוסיש נאר,
אזוי איז זי געמיינטע.

די ניאנא איז א פאלישע,
ווי קען זיך אנדערש זאגן?
מוז דאס קינד זיך מאטערן,
אויף בויטראך האללעך זאגן.

די הובע איז א יידישע,
און רעדט מיט אים אונטערן,
דאן מוז דאס קינד אין נעכטליכערן
ווי קען עס אנדערש טאן?

די פאטער איז א צולענט,
און האט פון אכאד האאם,
מוז דאס קינד בויערן אים
און אנגען אים שאלום!

Her nor, du, mayn Iblee kind,
Me zol zayn lar dir.
Du maynest, az du west upmeinen
Nor mit shprakhn fir?

Men zukht a guvernante dir,
A daytshve un gerug,
Voshtu kind mayn, oysrakhn
Vi tste-mame klug.

Her nor, du, mayn Iblee kind,
Me zol zayn lar dir.
Du maynest, az du west upmeinen
Nor mit shprakhn fir?

Men zukht a guvernante dir,
A daytshve un gerug,
Voshtu kind mayn, oysrakhn
Vi tste-mame klug.

The child is golden and plays freely — what troubles can he have when he is only three? The only trouble is with languages, so many languages, for he is a only three and already speaks four.

His mother is Russian, from Lithuania, so she is used to speaking to him in Russian. The nurse is Polish, how can he be? So the child must struggle and be polite in Polish. His grandmother is Jewish and speaks to him in Yiddish. So the child must chatter with her in Yiddish — what, she can be deaf? His father is a Zionist, a follower of Achad Haam.* So the child must greet him with "Shalom!"

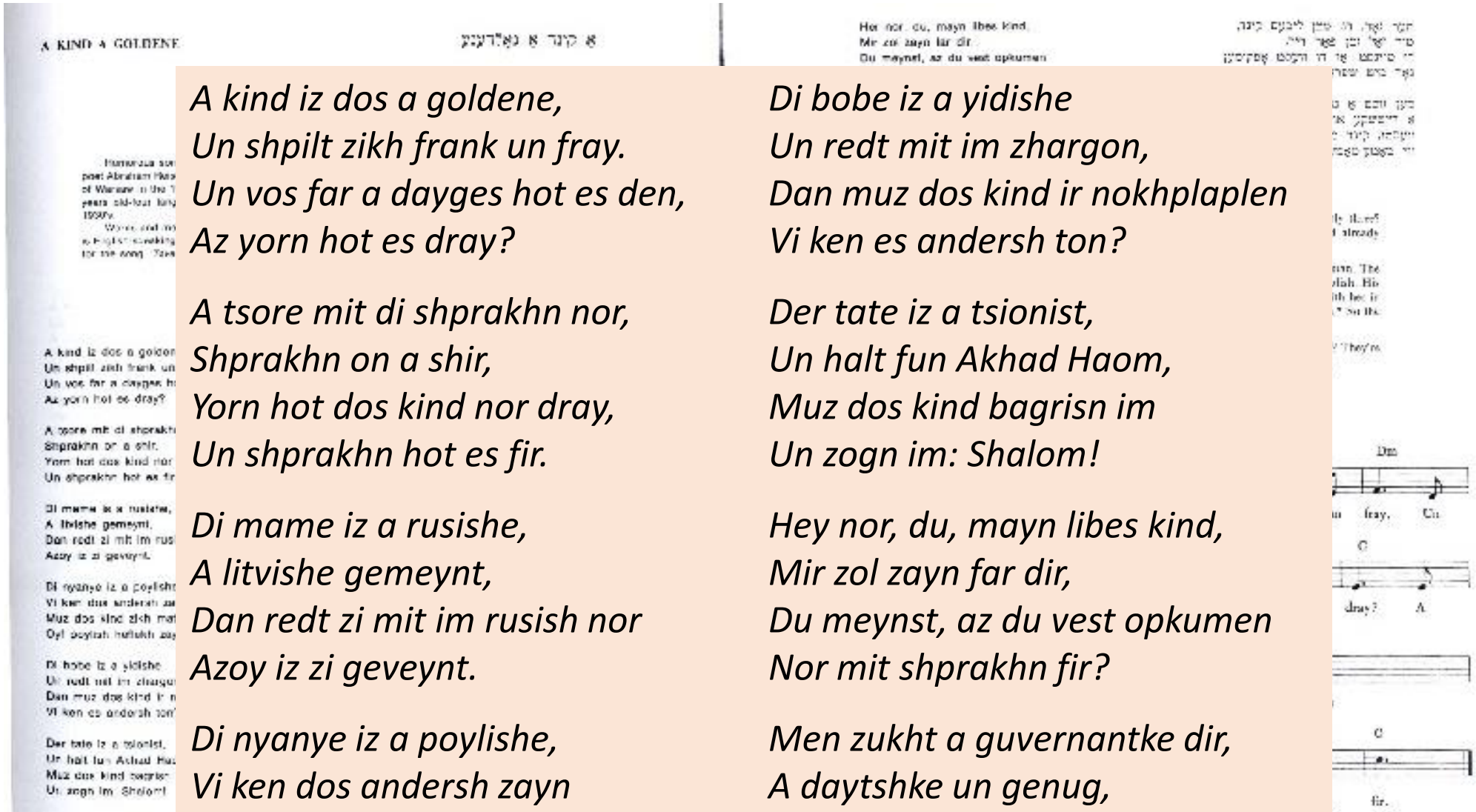
Listen, my beloved child, I feel for you. You think you'll get away with only four? They're looking for a German governess and you'll give up as smart as your parents.

* The name of *Achad Haam* (1876-1927), Hebrew revival and philosopher.

Lagijnen

A kind iz dos a gol - de - ne un shpilt zikh frank un fray, Un
 wa far a day - ges hut es dan se yo - ra hot es dray? A
 un - re mit di shpra - khn nor, shpra - khn on a shi
 Yo - rn hot dos kind see dray, un shpra - khn hot es fir.

Többsnyelvűség, kódkeverés, kódváltás

A KIND A GOLDBENE

אין אַ קינד אַ גאלדענע

Hey nor, du, mayn libes kind,
Mir zol zayn far dir,
Du meynst, az du vest opkumen

היי נור, דו, מאַן ליבעס קינד,
מיר זאל זײַן פאַר דיר,
דו מײַנט, אז דו וועסט אָפּקומען

*A kind iz dos a goldene,
Un shpilt zikh frank un fray.
Un vos far a dayges hot es den,
Az yorn hot es dray?*

*Di bobbe iz a yidishe
Un redt mit im zhargon,
Dan muz dos kind ir nokhplaplen
Vi ken es andersh ton?*

*A tsore mit di shprakhn nor,
Shprakhn on a shir,
Yorn hot dos kind nor dray,
Un shprakhn hot es fir.*

*Der tate iz a tsionist,
Un halt fun Akhad Haom,
Muz dos kind bagrisn im
Un zogn im: Shalom!*

*Di mame iz a rusishe,
A litvishe gemeynt,
Dan redt zi mit im rusish nor
Azoy iz zi geveynt.*

*Hey nor, du, mayn libes kind,
Mir zol zayn far dir,
Du meynst, az du vest opkumen
Nor mit shprakhn fir?*

*Di nyanye iz a poylishe,
Vi ken dos andersh zayn
Muz dos kind zikh matern
Oyf poylish heflekh zayn.*

*Men zukht a guvernantke dir,
A daytshke un genug,
Vestu, kind mayns, oysvaksn
Vi tate-mame klug.*

A kind a goldene

Közli:

Gordon Eleanor
Mlotek és Joseph
Mlotek (eds.),
*Pearls of Yiddish
Song* (New York:
Workmen's Circle,
1988).

Humorous sonnet
poet Abraham Hirsch
of Warsaw in the 19
years old-but long
1900s.
Words and me
to English speaking
for the song. The

A kind iz dos a golden
Un shpilt zikh frank un
Un vos far a dayges hot
Az yorn hot es dray?

A tsore mit di shprakhn
Shprakhn on a shir,
Yorn hot dos kind nor
Un shprakhn hot es fir

Di mame iz a rusishe,
A litvishe gemeynt,
Dan redt zi mit im rusish
Azoy iz zi geveynt.

Di nyanye iz a poylishe,
Vi ken dos andersh zayn
Muz dos kind zikh matern
Oyf poylish heflekh zayn.

Di bobbe iz a yidishe,
Un redt mit im zhargon,
Dan muz dos kind ir
Vi ken es andersh ton?

Der tate iz a tsionist,
Un halt fun Akhad Haom,
Muz dos kind bagrisn
Un zogn im: Shalom!

Korai jiddis irodalom kialakulása

- Worms-i mahzor (1272)

גוט טק אים בטגא ש ויר דיז מחזור אין בית הכנסת טרגא

Gut tak im betage sz'ver diz makhzer in besz hakneszesz trage.

Jó napja legyen annak, aki ezt az imakönyvet a zsinagógába viszi.

- álnév

- tipográfia

- bevezetés: „nőknek, és a férfiaknak, akik olyanok, mint a nők.”

וזכר חכמי אבות ומכרא גאל לכע כעיהם למען שמו בארבה כלד עוזר ומוישע

ויגן
בְּרַעְיָם

אכיעה חירות בעבוד מור בטל להחרות טל צא ורשאים לחרות
רצנים בעילוד להחרות אות ילדות טל להגן לתלדות

גמור לעולם יל כחיה מה
אנה רבלהו שיע מכלכל חיים בחסר כחיה מהים בחחיים רביב
כומך נפליס רופא חולים מהיר אכורים וכקיים אביצנו לישע
עפר מי כמיוך בעל גבורות מי דומה לו מלך מביית וביחיה ומצמח
ישועה ונאמן אנה לחחיות מהים

תְּהוֹמֹת

הדוב לרכיכו כסופים וכל צארת
רשא לו נכספים טל זכרו גבורות
מוכופים חקוק בגשת מופ

אֶתְשָׁה

מוכפנים טל להחיות בונקוקי כעיפכ
ארוש רחשוך בארש גיב ולשוך
אתחין בחיו לחשוך רבני מלעשוך
בער צעורי כאישוך אפגעה כלי לך
לישוך בקשה כשי נחשוך ארצה כראשוך גרונ ככל
יוצטל לקרוא לרב וציטל גוי כל יובטל מהוכיר גבורות טל
דיעו כל יוטל רשות מליטל הודי יתצטל בשיח הפולת טל
המוך לו נכסת ולעדת א אאסת הוא אתם אתי צב ולכ
ולכיעשיר יכסת ואתי צכה כסת לחלות פני יסת ואמרת טל אה

שֵׁשׁ מִיָּמֹת
שֵׁשׁ יָמִים
שֵׁשׁ יָמִים
שֵׁשׁ יָמִים
שֵׁשׁ יָמִים

Worms-i Mahzor, 1272
(Jeruzsálem, Nemzeti Könyvtár)

Korai jiddis irodalom műfajai, 1.

- *memorbikher*
- glosszák (pl. Elye Bokher (Elias Levita): שמות דברים (*Shmoys dvorim*, 1542))
- bibliai szövegek, imák fordításai
- vallásos költemények (pl. אַלמעכטיקער גאָט (*Almekhtiger got*, Prága, *Haggada*, 1526))
- vallási kézikönyvek (pl. מנהגים-בוך, Velence, 1593)
- bibliai témájú eposzok (*Shmuel-bukh*, *Daniel-bukh*)

באמן דער אוברשטין אונט אנט איט

Bittel	Lictor	קֶלְסָטֶר	בוטל
Zoller	Telonarius	מוֹרֶס	זוליישטר
Trumeter	Tubicen	טוֹפֶרֶז	טרווייטיר
Vogt	Præfectus	פּרֶפֶקֶט	בוקט
Iud	Iudeus	יְהוּדִי	יוד
Christ	Christianus	כְּרִיסְטִי	קרישט
Türck	Turca	תּוֹרְקִי	טורק
Araber	Arabs	אַרָבִי	האייד
Mor	Aethiops	אַפְרִיקַיִ	מור
Griech	Græcus	גְּרִיִּכִי	קריך
Franzoz	Gallus	גַּלְלִי	סרבנות
Hispanier	Hispanus	הִסְפַּנְדִּי	טסניול
walch	Italus	אִטָּלִי	וואליך
Teutscher	Germanus	אַשְׁכְּנַזִּי	טיידטר
Vnger	Vngarus	הֶנְגָרִי	אונקר
Tarter	Tartarus	תַּרְטָרִי	טארטר
Zegeiner	Paganus	כּוֹפֵּן	זייגער
Haid	Ethnicus	עֵתְנִיקִי	האייד

באמן דער בלוט ורייבט

Vatter	Pater	אַב	ואטר
Mûter	Mater	אַם	מויטר

Elijahu Levita: *Shmoys dvorim*
(1542)

אלמעכטיגער גוט בדיאריין טעמפל שירי אלון שיד אין אונזרן טע

טאגן שירי יא שירי	ברמהערציגער	גוט	גרעכטער	גוט
דעמטיגער	הובער	גוט	זיידרער	גוט
זענבטר	נחענטער	גוט	טרויטר	גוט
יודן	ברפטיגער	גוט	דעברדער	גוט
מעכטיגער	נאמהפטיגער	גוט	עיביגער	גוט
סארבטצומער	צארטר	גוט	קוינגליכער	גוט
דיכר	טטרקר	גוט	הבישט	גוט

אונז בילגט מער אונז בדיאריין טעמפל שירי אלון שיד אין אונזרן
טאגן שירי יא שירי

אלמעכטיגער גוט
Haggada
1527, Prága

Korai jiddis irodalom műfajai, 2.

- *Cenerene* (Jankev ben Jichok Askenazi, *Tsenerene*, Basel 1590, Hannau 1622)
- *Maysebukh*
- romantikus és hősi eposzok zsidó adaptációi
- históriás énekek (חידושים-לידער, *khidushim-lider*), pl. חורבן גדול שהיה בק"ק אונגריש ברודא [*Khurbn godl she-hoyo be-kak Ungarish-Brod*] „A nagy pusztítás, mely Ungaris Broda szent közösségében történt” (1683)
- Glikl Hamlen emlékiratai

צאנה וראנה

E-63

בן חמשה חומשי תורה

עם כל הפירוט והמש מנלות

כי מאד חלקי בכל מלת ומלת מן הדברים המיושנים יקדים וגם נלקט מן חז"ל בארבעים יסודיים
קיימים על תורה וכתב כל מה שיש לומר על כל חלק מן ספרים ופירושים ומה שיש להם
במחשבות ומה שיש להם מן חז"ל ומה שיש להם מן חז"ל ומה שיש להם מן חז"ל ומה שיש להם
על יצירת חלקים על המורה וגם על דברי חז"ל ומה שיש להם מן חז"ל ומה שיש להם מן חז"ל

דף אמת רשומה מן חז"ל ומה שיש להם מן חז"ל ומה שיש להם מן חז"ל ומה שיש להם מן חז"ל
והוא מאד חלקי בכל מלת ומלת מן הדברים המיושנים יקדים וגם נלקט מן חז"ל בארבעים יסודיים
קיימים על תורה וכתב כל מה שיש לומר על כל חלק מן ספרים ופירושים ומה שיש להם
במחשבות ומה שיש להם מן חז"ל ומה שיש להם מן חז"ל ומה שיש להם מן חז"ל ומה שיש להם
על יצירת חלקים על המורה וגם על דברי חז"ל ומה שיש להם מן חז"ל ומה שיש להם מן חז"ל

נדפס

בסלאוויטא

Verlag A. J. Matthes.

המא דבית הרשום צ"י הרבני המדוי סוף אברהם יוסף ברוך
Lemberg gedruckt bei Chaja Taube Matthes, no. 1, 1848

Tsenerene
(1542)

Modern jiddis irodalom

- A három klasszikus:

Sholem Yankev Abramovitsh – Mendele Moykher Sforim (1836-1917)

A sánta Fiske (Budapest, Európa, 1981)

Sholem Rabinovitsh – Sholem Aleykhem (1859-1916)

Tóbiás, a tejesember (Budapest, Európa, 1958)

Énekek éneke (Budapest, Európa, 1987)

A kisemberek városa (Budapest, Európa, 1967)

A Mótl gyerek (Budapest, Európa, 1975)

Marienbad (Budapest, Európa, 1996)

Vándorcsillagok (Budapest, Múlt és Jövő, 1996)

Yitskhok Leybush Perets (1852-1915)

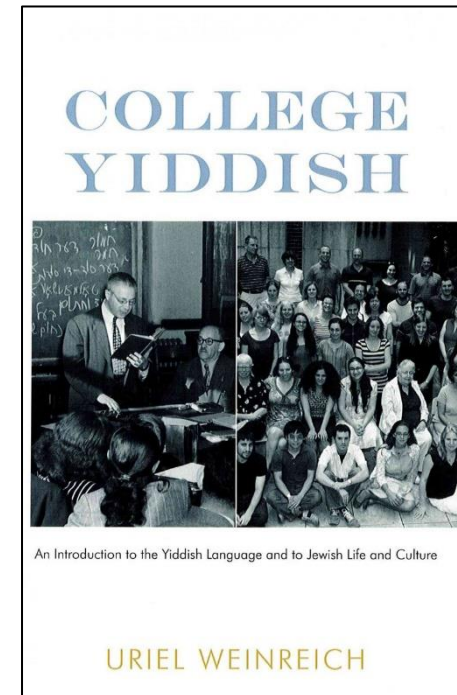
elbeszélések, novellák, pl. Vénusz és Sulamit
drámák

A jiddis a 20. században

- Modernizmus, szovjet-jiddis irodalom (Dovid Bergelson, Perets Markish stb.)
- Isaac Bashevis Singer: irod. Nobel-díj 1978.
- A jiddis helyzete a 20. században:
  - Bund. „Jiddishistn un hebraistn”.
  - Autonomista törekvések. Birobidzsan.
  - A jiddis helyzete, megítélése Izrael Államban.
  - College Yiddish
  - Haszid jiddis

Isaac Bashevis Singer (1903–1991)

Következő órára + vizsgára

Nevek, címek, fogalmak a vizsgára ezen a héten

(Elvárás: egy-két mondatos meghatározás, időben (kb. évszázadra) el tudni helyezni; a Stemberger-könyvből tanulni + Encyclopedia Judaicában és máshol utánanézni.)

- Judeo-nyelvek
- Szociolektus
- Judeo-arab
- Ladino
- Romancero

Jiddis irodalom:

- Elijahu (Baḥur) Levita
- Glikl Hameln
- Mendele Moykher Sforim
- Sholem Aleykhem
- Y. L. Perets
- Isaac Bashevis Singer
- Cenerene

Források a jiddis irodalomhoz

1. *Khurbn godl she-hoyo be-kak Ungarish-Broda*
(A nagy pusztítás, mely Ungaris Broda szent községében történt), 1686.
Shlomo J. Spitzer – Komoróczy Géza, *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig*.
(Hungaria Judaica, 16. Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris Kiadó, 2003), pp. 790–812. [69.1.Spi.1.] [Letöltés](#).
2. *Glikl Hameln emlékiratai*, ford. Jólesz László.
(Budapest: Athenaeum 2000 Kiadó, s.d.), pp. 73–74. [61.7.2.Glu.4.] [Letöltés](#).
3. J. L. Perc: *A hallgatag Boncse* (bevezető: Komoróczy Szonja Ráhel;
ford. Deme Anna, Komoróczy Szonja Ráhel, Lesták Eszter és Végh Roland).
Szombat.org, 2012. december 23. [Link](#).

Viszlát jövő héten!